

DISKUSIE – POLEMIKY

PRESNOSŤ VÝRAZOV A PRIMERANOSŤ ODPOVEDÍ
NA OTÁZKY

Pavel CMOREJ

Úvod. Po J. Viceníkovi [6] na dialóg [5] nadviazal aj D. Kamhal, ktorý v článku [4] s vtipným, ironicko-sebaironickým titulom *Nepresnosti v diskusii o presnosti* najprv koriguje niektoré zo svojich výrokov vyslovených v [5] a potom podrobnejšie vysvetľuje svoje názory na presnosť jazykových výrazov, pričom polemizuje s tou časťou môjho druhého vstupu do dialógu, v ktorom som sa zaoberal jeho príspevkom (pozri [5], 64-66). V tejto stati sa sústredím najmä na Kamhalovo chápanie presnosti jazykových výrazov a jazykových hier s nepresnosťou, ostatných problémov, o ktoré zaviedol vo svojom článku, sa dotknem len letmo.

Nemienim čitateľov unúvať rozvíjaním nezaujímavej témy, či „autor článku [1]“ *zastával názor*, že „konštanta nemôže mať presný význam, lebo súčasťou jej významu je aj denotát“, ktorý mi D. Kamhal pripisuje v jednom z výrokov odčítajúcich jeho vlastné „prehrešky voči presnosti“, teda tých, ktorými koriguje svoje pôvodné tvrdenia. Obávam sa, že so zreteľom na nejasnosti a nemalé problémy okolo výrazu „byť denotátom a zároveň súčasťou významu konštanty“ by sme sa nezaobišli bez diskusie, ktorá by nás odpútala od ústrednej problematiky Kamhalovho článku. Obmedzím sa na poznámku, že ani význam vlastných mien a iných výrazov bez intenzie či zmyslu (napr. ostenzívne vymedzených individuových výrazov), by sme nemali stotožňovať s ich denotátom a že problémy s určením ich denotátu, ktorými som sa zaoberal v článku [1], nesvedčia o tom, že „konštanta nemôže mať presný význam, lebo jej významom je denotát“ ([5], 53). Odpoveď na otázku, či tento význam nemôže mať preto, lebo denotát je *súčasťou jej významu*, závisí od vymedzenia pojmu súčasť významu, čo nie je jednoduchá záležitosť. Rozhodne to nie je problém na niekoľko riadkov. Ešte dodám, že jestvujú koncepcie, podľa ktorých výrazy denotujú svoje vlastné významy, ale môj článok [1], a predpokladám, že ani Kamhalov príspevok do dialógu a jeho stať [4], sa o takú koncepciu neopierali.

Ku Kamhalovmu predpokladu „keby konštanty nejakého jazyka nemali 'absolútne presne vymedzený denotát', [P. Cmorej] by ho vtedy, keď článok [1] napísal, nepovažoval za presný jazyk“ ([4], 71) musím podotknúť, že citovaný výraz sa u mňa nachádza v tomto kontexte: „Dá sa však naznačeným spôsobom vybudovať ideálne presný jazyk? Jazyk, v ktorom by každá konštanta mala absolútne presne vymedzený denotát, každá premenná presne určenú oblasť premennosti atď.? Domnievame sa, že nie.“ ([1], 58).

1. **Od jednoargumentového predikátu presnosti k dvojjargumentovému.** V dialógu [5], 52-53 D. Kamhal uviedol tri citáty z Wittgensteinových *Filozofických skúmaní*, spochybňujúce každý ideál i pojem presnosti, d'alej vety

- (1) Uvedené citáty sú z istej práce jedného z najvýznamnejších filozofov 20. storočia,
- (2) Uvedené citáty sú z istej práce Ludwiga Wittgensteina,
- (3) Uvedené citáty sú z Wittgensteinových *Filozofických skúmaní*,
- (4) Uvedené citáty sú z Wittgensteinových *Filozofických skúmaní*, s. 66-67

a napokon dve tvrdenia, ktoré takisto – ako ich autor v [4] – „s chuťou“ zacitujem: „O presnosti či nepresnosti viet (1) – (4) môžeme uvažovať vzhľadom na konkrétnu otázku, vzhľadom na to, čo chceme vedieť, keď sa pýtame na pôvod citátov. Každá z odpovedí (1) – (4) môže byť vzhľadom na príslušnú otázku presná alebo nepresná“ ([5], 53). Nebol som si istý, či D. Kamhalovi dobre rozumiem (čo som aj naznačil – [5], 64) a do akej miery treba brať tieto tvrdenia doslova, a preto som na základe širšieho kontextu celej diskusie vyslovil hypotézu, že autor nám chcel dať najskôr najavo, že „presnosť spomenutých viet v istom zmysle postupne rastie od najmenej presnej vety (1) až k najpresnejšej vete (4)“ ([5], 64 – 65). Pomýľilo ma najmä poradie týchto viet a predpoklad, že D. Kamhal sa pohybuje v tematickom rámci predznačenom článkami [1], [2], v ktorých sa presnosť explikuje ako istá *vlastnosť* jazykových výrazov, a nie ako vzťah či relácia medzi výrazmi a „konkrétnymi otázkami“, alebo medzi výrazmi a cieľmi či kontextmi použitia. Keď som tento zavádzajúci predpoklad zavrhol a Kamhalov príspevok do dialógu [5] si prečítal bez skresľujúcej optiky vlastného prístupu k explikácii presnosti výrazov, musel som priznať, že D. Kamhal sa bráni celkom oprávnenne. Aká je však koncepcia, ktorú obhajuje?

Ukazuje sa, že presnosť nepokladá za *vlastnosť* jazykových výrazov, ktorú im možno pripísať alebo uprieť na základe skúmania ich stavby a významu, ale za niečo, čo im prislúcha iba so zreteľom „na konkrétnu otázku“ alebo na určitý „cieľ“. Tá istá veta môže byť so zreteľom na jednu otázku alebo jeden cieľ presná a so zreteľom na inú otázku alebo iný cieľ nepresná. Presnosť nepokladá za *vlastnosť*, ale za *vzťah* medzi výrazmi a otázkami, prípadne cieľmi, ktoré bližšie nešpecifikuje. Namiesto jednoargumentového predikátu „presný“ používa dvojjargumentový predikát „presný so zreteľom (vzhľadom) na“. Nie som si istý, či si túto okolnosť uvedomil, lebo v dialógu [5] sa explicitne o tom nezmienil (nesvedčí o tom ani stať [4]), čo nepochybne prispelo k nesprávnemu pochopeniu jeho príspevku i k nedorozumeniu medzi nami.

Prechod od jednoargumentového predikátu „presnosti“ k dvojjargumentovému je z logického hľadiska závažný krok, pri ktorom sa treba vyrovnáť s istými problémami. Patrí k nim problém, čo je druhým (pravým) oborom vzťahu byť presný so zreteľom na. D. Kamhal sa v tejto súvislosti zmieňuje o otázkach a cieľoch, pričom nie je jasné, či do spomenutého oboru patria všetky otázky a ciele a len ony. Keďže o iných prvkoch sa

nezmieňuje, budem predpokladať, že doň patria iba otázky a ciele. Sú však otázky a ciele entity tej istej kategórie? Môžu byť argumentmi toho istého vzťahu a ich označenia argumentmi toho istého predikátu? Tohto problému sa D. Kamhal vôbec nedotkol. Lenže ak odpoveď naň je záporná, namiesto jedného predikátu a jemu zodpovedajúceho vzťahu byť presný so zreteľom na ... stojíme pred dvoma predikátmi a vzťahmi, ktoré Kamhal neodlíšil ani neurčil.

Možno namietne, že tieto problémy ho neznepokojujú, pretože aj otázku presnosti predikátu „byť presný so zreteľom na“ pokladá za záležitosť, ktorú treba posudzovať vzhľadom na nejakú otázku alebo cieľ. Navyše môže vyhlásiť, že otázka „Je predikát 'byť presný so zreteľom na' presný?“ je vlastne nezmyselná. Vyskytuje sa v nej totiž jednoargumentový predikát „presný“, ktorý zo svojich úvah opatrne vylúčil, takže na uvedenú otázku môže opáčiť otázkou „So zreteľom na čo?“. Lenže čo ak cieľom je práve presné vymedzenie tohto predikátu? Alebo taký cieľ neprichádza do úvahy? V tomto prípade sa možno vynájsť otázkou „Čo je presné vymedzenie?“, ku ktorej pripojíme „So zreteľom na čo?“, a tak pokračovať do úmoru. Podobný prístup môže vyústiť do bezbrehého kontextualizmu a relativizmu, ktorý rezignuje na akúkoľvek *všeobecnú* koncepciu presnosti jazykových výrazov.

Navyše mu hrozí nasledujúci regres. Ak presnosť každého výrazu treba posudzovať so zreteľom na nejakú otázku či cieľ, mali by sme tak postupovať aj pri hodnotení Kamhalových konštatácií tvaru „Výraz V je presný vzhľadom na otázku (cieľ) Q “, ktoré možno tiež kvalifikovať ako presné či nepresné iba so zreteľom na nejakú otázku (cieľ) Q_1 . Na otázku, či uvedená konštatácia je pravdivá, dostaneme odpoveď typu „Konštatácia 'Výraz V je presný vzhľadom na otázku (cieľ) Q ' je presná vzhľadom na otázku (cieľ) Q_1 “. Je však táto odpoveď presná? Áno, ale iba so zreteľom na nejakú otázku Q_2 a tak ďalej ad infinitum. Alebo sú Kamhalove konštatácie presné či nepresné bez zreteľa na otázku a cieľ?

Neprijemným dôsledkom Kamhalovho chápania presnosti je fakt, že i ten najvägnejší výraz bude so zreteľom na vhodne zvolený cieľ celkom presný, napr. keď cieľom bude niekoho zmiašť alebo popliešť, prípadne ulahodiť človeku, ktorý uprednostňuje hmlisté formulácie. Taký cieľ si môže vytyčiť kandidát, ktorý chce obhájiť doktorskú dizertačnú prácu z filozofie pred komisiou zloženou z členov pokladajúcich vágne filozofické formulácie za hlboké. Pripomína mi Kamhalovho strelca, súťažiaciho v streľbe s cieľom zasiahnúť terč čo najďalej od stredy. Na druhej strane, so zreteľom na cieľ niekoho dezorientovať celkom presný výraz môže byť veľmi nepresný. Napríklad, ak dáma nechce prezradiť svoj vek, sotva použije číslovku označujúcu počet jej rokov, čiže so zreteľom na cieľ neprezradiť svoj vek najpresnejší bude práve ten najmenej presný výraz.

V úvahách o presnosti by sme nemali zabúdať, že túto vlastnosť možno pripísať alebo uprieť nielen výrokom a ich zložkám, ale aj otázkam a rozkazovacím vetám. Aké kritériá uplatníme pri hodnotení týchto výrazov ako presných či nepresných? Vezmime si napr. otázku „Koľko rokov má D. Kamhal?“ alebo vetu „Nefajčite!“. So zreteľom na ktoré otázky a ciele sú tieto vety presné a na ktoré nepresné? Kedy možno otázku

„Je pravda, že číslo je v dôsledku svojho princípu, jedna, vonkajškovo spojené vôbec, že je to naskrze analytický útvar, ktorý neobsahuje vnútornú súvislosť?“ kvalifikovať ako presnú a kedy ako nepresnú? Na tento problém môžeme naraziť aj pri výrokoch a ich zložkách. Jestvuje mnoho otázok a cieľov, ktoré nás pri hodnotení presnosti daného výrazu uvedú prinajmenej do rozpakov. Napríklad, je výrok „ $2 < 3$ “ so zreteľom na otázku, či 2 je menšie ako 10, presný? A čo výrok „D. Kamhal býva v Bratislave“ vzhľadom na otázku „D. Kamhal je Slováč?“? Je presný, nepresný alebo ani presný ani nepresný, lebo nie je odpoveďou na túto otázku?

Keďže vágne, nepresné môžu byť nielen výroky, ale aj otázky, Kamhalova koncepcia relatívnej presnosti naráža na problém, ako kvalifikovať výrazy so zreteľom na také otázky. Ktoré odpovede na neostрую otázku „Je obec *O* dedina?“ sú presné, keď pre neostroš predikátu „byť dedinou“ nemôžeme o niektorých obciach vôbec rozhodnúť, či sú dedinami alebo mestami? A čo ak obec *O* je jednou z nich? Ktorá z odpovedí „*O* je dedina“, „*O* je mesto“ bude so zreteľom na uvedenú otázku presná? A so zreteľom na akú otázku je presná otázka „Je obec *O* dedina?“ Obávam sa, že Kamhalov prístup neposkytuje nijaké prostriedky na riešenie týchto problémov. I keby sme Kamhalovej presnosti so zreteľom na ... priznali isté opodstatnenie, bez vlastnosti byť presný sa pri posudzovaní presnosti niektorých výrazov nezaobídeme. Nevie si predstaviť, ako by nám Kamhalovo chápanie presnosti mohlo pomôcť pri formulovaní rozmanitých predpisov, nariadení alebo právnych noriem a ako v oblasti ich praktického uplatnenia. Nevýdali by sme ich napospas svojoľnému výkladu a ľubovôli, ktorá by viedla k nebezpečnej relativizácii morálnych a právnych noriem?

Na s. 72 state [4] D. Kamhal skúma, ktorá z viet (1) – (4) je presnou odpoveďou na otázku „Z ktorej Wittgensteinovej práce sú uvedené citáty?“ a sám prichádza k záveru, že „je otázne, či napríklad v tomto prípade vôbec možno vety (1) a (2) nazvať odpoveďami na uvedenú otázku“. Svoje rozpaky demonštruje aj otázkou „Alebo ich máme nazývať nepresnými odpoveďami?“, adresovanou čitateľovi, hoci ju mal položiť predovšetkým sebe, lebo je formuláciou problému, ktorý vznikol na pôde jeho koncepcie.

2. Presnosť výrazov a primeranosť odpovedí na otázky. Nazdávam sa, že keby D. Kamhal odlišoval presnosť jazykových výrazov od ich primeranosti (adekvátnosti) vo funkcii odpovedí na otázky, väčšine naznačených ťažkostí a problémov sa mohol vyhnuť. A nemal k tomu ďaleko. Na s. 72 state [4] začína jednu úvahu predpokladom, že „výrazy použité [vo vetách (1) – (4)] sú jasné, ostré a jednoznačné“, teda vlastne presné, čo nemohol napísať, lebo jednoargumentový predikát presnosti do svojej koncepcie nepojal. Potom formuluje rozličné otázky a skúma, ktorá z viet (1) – (4) je so zreteľom na danú otázku presná. V skutočnosti neskúma ich presnosť – veď vety (1) – (4) sa podľa neho skladajú z jasných, ostrých a jednoznačných výrazov a sú správne utvorené, teda presné – ale ich primeranosť daným otázkam, t.j. ich primeranosť v zmysle logickej teórie otázok a odpovedí (čo si, žiaľ, nevedomil).

Veta (1) je rovnako presná ako vety (2) – (4) (spolu s ostatnými diskutujúcimi prižmurujem oči nad vágnosťou výrazu „jeden z najvýznamnejších filozofov 20. storočia“), ale nie je *primeranou* odpoveďou na všetky otázky. Na otázku „O aký význam slova „presný“ ... [mi tu] ide?“, ktorú mi D. Kamhal položil na s. 76 článku [4], odpovedal už J. Šeřfránek v dialógu [5], 62-63. Išlo mi len o to, že „výrazy použité vo vetách sú jasné, ostré a jednoznačné“ ([4], 72) a navyše správne spojené. Kto chce vedieť, z ktorej *konkrétnej* knihy sú Kamhalom uvedené citáty, toho veta (1) nemôže uspokojiť, ale to neznamena, že je menej presná ako veta (3) alebo (4). Je žiletka tupejšia ako kuchynský nôž, lebo nie je vhodná na krájanie mäsa? Ešte menej by ho uspokojila rovnako presná odpoveď „Uvedené citáty sú z tej istej knihy“ alebo veta „Uvedené citáty obsahujú 17 viet“, ktorú si možno v danom kontexte ([5], 52-53) bez problémov aj overiť (a neuspokojila by ho ani tá najexaktnejšia veta matematiky!). Ak D. Kamhal má o rovnakej presnosti uvedených viet pochybnosti, mal by porovnať ich výrazy a ukázať, ktoré z nich nie sú „jasné, ostré a jednoznačné“, a ako vplývajú na presnosť viet, v ktorých sa vyskytujú. V stati [4] sa na s. 72-73 o to čiastočne pokúša, ale namiesto jednoznačného záveru ponúka iba (rétorickú?) otázku: „Keď porovnáme uvedené výrazy, môžeme tvrdiť, že výraz „Ludwig Wittgenstein“ je presnejší než výraz „jeden z najvýznamnejších filozofov 20. storočia“ (nevšimame si problematickosť, týkajúcu sa zmyslu [tohto výrazu]), alebo že výraz „Filozofické skúmania“ je presnejší než výraz „istá práca Ludwiga Wittgensteina?“. Zrejme sa domnieva, že mimo kontextu použitia, bez zreteľa na konkrétnu otázku či cieľ to tvrdiť nemôžeme a z hľadiska svojej koncepcie nič iného ani konštatovať nemôže (nehovoriac o tom, že predikát „presnejší ako“, ktorý sa v našej diskusii zjavil bez akejkoľvek analýzy, do jazyka jeho koncepcie vlastne ani nepatri).

Presná veta nemusí byť primeranou odpoveďou na danú otázku a primeraná odpoveď nemusí byť presná. Presná veta „2 je párne prvočíslo“ nie je primeranou odpoveďou na otázku, ktoré prirodzené čísla menšie ako 100 sú prvočísla, a veta „D. Kamhal je mladý“ je nepresná, ale primeraná odpoveď na otázku, či D. Kamhal je mladý. Pojem primeranej odpovede na danú otázku možno explikovať v interogatívnej logike. Jeho explikácia by nemala byť o nič ťažšia a problematickejšia ako vymedzenie Kamhalovej presnosti so zreteľom na otázky, skôr naopak. Na základe takej explikácie a niektorej z definícií presného jazykového výrazu (či už predloženej v [2], [1] alebo inej, lepšej) budeme môcť presné odpovede odlišiť od nepresných a primerané od neprimeraných. Výsledkom tejto diferenciácie bude jednak delenie výrazov na presné a nepresné, jednak ich členenie na primerané a neprimerané odpovede so zreteľom na každú konkrétnu otázku. To znamená, že odpoveď na danú otázku Q môže byť presná a primeraná, alebo presná a neprimeraná, prípadne nepresná a primeraná či nepresná a neprimeraná. Týmto odlišením sa zbavíme nepríjemných dôsledkov a priam neriešiteľných problémov koncepcie, ktorú predostrel D. Kamhal. Nevylučujem, že naznačené delenie nebude celkom ostré, z čoho ešte nevyplýva, že nebude užitočné.

3. **Jazykové hry s nepresnosťou.** Skoro celú polovicu svojho článku ([4], 74-77) D. Kamhal venoval hrám s nepresnosťou a ľudovým hádankám. Reagoval tým na moju vetu „Nepochopil som, čo chcel Dežo Kamhal povedať zmienkou o jazykových hrách s nepresnosťou ...“ ([5], 66). Vychádzal som z toho, že predmetom diskusie otvorenej dialógom [5] boli predovšetkým tieto problémy: 1) Čo je presnosť jazykových výrazov? a 2) Aké sú možnosti a medze jej uplatnenia vo filozofii? Položil som si otázku, aký hlbší zmysel má v diskusii o týchto problémoch námet, ktorý predstrel D. Kamhal. Chcel ním poukázať na rozmanitosť podôb presnosti či skôr nepresnosti a s ňou spätú viacznačnosť výrazov „nepresný“, „presný“? Ale o tom predsa nik nepochyboval.

Alebo mal v úmysle prispieť k explikácii bežného pojmu jazykovej presnosti upozornením na jazykové hry s nepresnosťou, v ktorých sa práve nepresným vyjadrovaním „presne ... držíme pravidiel týchto spomenutých hier“ ([5], 53)? Ak je to pravda, chýba mi výraznejšie prepojenie medzi explikáciou výrazu „presný výraz“ a faktom, že podobné hry jestvujú. Len toto som mal na mysli, keď som v dialógu napísal „Nepochopil som ...“. Ani po prečítaní Kamhalovho článku [4] nie som múdrejší – z hľadiska dvoch ústredných problémov našej diskusie jej prínos vidím v upozornení na viacznačnosť výrazu „nepresný“, ktorá nebola v diskusii predmetom sporu. Existenciu hier s nepresnosťou si okrem Kamhala pravdepodobne nik z nás neuvedomil, čo ma vzhľadom na sledované dva problémy vôbec neprekvapuje. Ešte dodám, že i ja si viem predstaviť „viacero jazykových hier s nepresnosťou, ktoré sa týkajú iba jedného druhu nepresnosti“ ([4], 74), a že to vôbec neprotirečí môjmu konštatovaniu, podľa ktorého „rôznosť [jazykových hier] svedčí len o tom, že výraz „nepresný“ je viacznačný“ ([5], 66). Podotýkam to iba preto, lebo D. Kamhal podľa všetkého pokladá prvú časť tohto tvrdenia za nezlučiteľnú s druhou ([4], 74).

Napriek istému vybočeniu z rámca diskusie treba uznať, že D. Kamhal poukázal na veľmi zaujímavý prípad uplatnenia výrazu „nepresný“, hoci zatiaľ nie je jasné, či tu ide predovšetkým o nepresné výrazy, nepresné pravidlá (ktoré nemusia byť verbalizované), presné či nepresné rešpektovanie pravidiel, alebo dokonca presné či nepresné hry. Lebo hry, neverbalizované pravidlá alebo ich dodržiavanie môžu byť presné či nepresné v inom zmysle ako jazykové výrazy. V tejto súvislosti sa nemožno vyhnúť ani otázke, s akým pojmom presnosti či nepresnosti D. Kamhal operuje vo svojich úvahách o hrách s nepresnosťou – s vlastnosťou alebo so vzťahom? A ak so vzťahom, tak medzi akými argumentmi? Jeho komentár k dialógu medzi mužom a ženou a k hádankám nedáva na túto otázku jednoznačnú odpoveď. Komentár k hádankám vyvolal u mňa dokonca dojem, že D. Kamhal pozabudol na svoj pojem relatívnej presnosti, čiže na vzťah byť presný so zreteľom na ... a nebadane prešiel k vlastnosti byť presný (nepresný).

V dialógu [5] som na s.66 vyslovil isté „pochybnosti o možnosti presne stanoviť pravidlá hier s nepresnosťou“ ([4], 74). Tým som nechcel povedať, že tieto pochybnosti nemôže nik ani nič rozptýliť. Pramenili vo veľmi neurčitej a hmlistej predstave, ktorú

som si mohol utvoriť o týchto hráč na základe Kamhalových *troch viet* o nich. Podrobnejší opis týchto hier moje pôvodné pochybnosti rozohnal, čiže pripúšťam, že pre niektoré hry s nepresnosťou možno stanoviť celkom presné pravidlá. Ale i v tomto prípade musím Kamhalovi položiť otázku, o akú presnosť *mu* ide pri týchto pravidlách – o relatívnu alebo absolútnu?

Abý čitateľov i mňa presvedčil o tom, že explicitná formulácia pravidiel pre hry s nepresnosťou nie je neriešiteľný problém, ponúkol nám „na ukážku ... dialóg medzi mužom ... a jeho partnerkou ovládajúcou ... jazykovú hru „výsluch““ ([4], 75). Chcel ním doložiť svoje tvrdenie, že „nepotrebujeme 'presné stanovenie pravidiel', aby sme sa ich mohli 'presne držať““ ([4], 75). Toto tvrdenie je však dvojznačné a nie je jasné, ktorý z jeho dvoch významov mal D. Kamhal na mysli. Ak chcel povedať, že pravidiel sa možno „presne držať“ i vtedy, keď ich nikto neverbalizoval, alebo keď nie sme schopní ich formulovať, možno s ním súhlasiť. Druhý význam tvrdenia je diskutabilnejší. Dal by sa vyjadriť konštatovaním, že nič nám nebráni „presne sa držať“ nepresne stanovených pravidiel. Nemienim sa púšťať do jeho rozboru, lebo nakoniec by sa mohlo ukázať, že som sa dal do nosenia dreva do lesa.

Nemôžem však potlačiť isté pochybnosti o Kamhalovom označení jazykovej hry „výsluch“ za hru s *nepresnosťou*. Nazval by som ju skôr hrou, ako oklamať svoju partnerku (alebo hrou na tému „Ako sa vyhnúť priamej odpovedi“). Nie som si istý, či tu vôbec ide o hru, ale to nie je v danej súvislosti dôležité.² Kamhalov komentár k hre „výsluch“ nie je totiž návodom na používanie nepresných výrazov, ale výrazov, ktoré v danom kontexte vystupujú ako skratky výrokov s minimálnou asertívnou silou. Ak niekomu poviem, že som bol v kine a navyše dodám, že v Charlie centre, tak som sa vyjadril s primeranou presnosťou bez ohľadu na to, či klamem alebo hovorím pravdu. Klamať, čiže úmyselne hovoriť nepravdu, možno totiž presne i nepresne. Vari neklame obchodník, ktorý v snahe vymámiť od kupujúcich viac peňazí tvrdí, že $8.70 = 570$? Negácia presného pravdivého výroku je rovnako presná ako negovaný výrok. Vyjadrovať sa nekonkrétne, všeobecne, ešte neznamená hovoriť nepresne. Vety „Boli sme v kine“, „Vo filme hral nejaký americký herec“ nie sú o nič nepresnejšie ako výroky „Boli sme v kine Hviezda“, „Vo filme hral americký herec a režisér W. Allen“, ani ako výroky typu „Boli sme v kine Hviezda na tej a tej ulici, vtedy a vtedy, s tými a tými ľuďmi atď.“, „Vo filme hral americký herec a režisér W. Allen, ktorý ...“ (nasleduje podrobné curriculum vitae), *sú len asertívne slabšie*. So zreteľom na uvedené momenty sa mi Kamhalov príklad na hru s nepresnosťou nezdá celkom presvedčivý ani jednoznačný.

4. K obsažnosti výrazov. Vzťahom medzi presnosťou jazykových výrazov a ich obsažnosťou som sa dôkladnejšie zaoberal v článku [3], v ktorom som obhajoval názor, že obsažnosť (asertívna sila) je istá vlastnosť, ktorú možno zmysluplne pripisovať alebo upierať výrokom (nie však výrazom nevýrokových kategórií), a že presnosť výrokov

nienleže nespĺyva, ale ani nekoreluje s ich asertívnou silou. Nemienim sa tu preto o týchto otázkach rozpisovať a čitateľa odkazujem na článok [3].

Kamhalov názor na vzťah medzi presnosťou a obsažnosťou jazykových výrazov nie je celkom vyhranený. Hoci nespája „presnosť či nepresnosť“ odpovedí s ich relatívnou obsažnosťou alebo relatívnou asertívnou silou“ ([4], 76) a danú vetu považuje „za informatívne obsažnejšiu než inú vtedy, [keď] obsah menej obsažnej vety ... [je] súčasťou obsahu ... obsažnejšej vety“ ([4], 73), jednako sa nevyhol spornej a nejasnej aplikácii pojmu obsažnosti na individuové mená a predikáty. Treba však uznať, že jeho porovnávanie obsažnosti takých výrazov ([4], 73) vyusťuje do pochybností, ktoré prinajmenej nepriamo zasahujú aj túto aplikáciu, čo kvitujem s patričným porozumením.

Len nechápem, prečo sa pýta, či veta, v ktorej sa tvrdí, že teleso T_1 má ($22,4 \pm 0,05$) kg je asertívne silnejšia ako veta, v ktorej sa konštatuje, že T_1 má ($22,4 \pm 0,1$) kg ([4], 74). Nie je jasné, či touto otázkou chce spochybniť väčšiu asertívnu silu prvej vety, alebo uplatniteľnosť pojmu obsažnosti pri hľadaní odpovede na otázku, ktorá z týchto viet je presnejšia. Keby D. Kamhal pod obsažnosťou rozumel Popperovu asertívnu silu výrokov, sotva by mohol poprieť, že prvá zo spomenutých viet je asertívne silnejšia (s prípadným spochybňovaním uplatniteľnosti pojmu obsažnosti pri skúmaní presnosti výrokov, pravdaže, súhlasím). O nepopperovskom chápaní obsažnosti svedčí aj tvrdenie, že veta, v ktorej sa namiesto mena „L. Wittgenstein“ vyskytuje výraz „jeden z najvýznamnejších filozofov 20. storočia“ je obsažnejšia ako veta, z ktorej sme ju dostali ([4], 73). V danom kontexte sa D. Kamhal dostáva do sporu s vlastným chápaním obsažnosti, podľa ktorého obsah menej obsažnej vety by mal byť „súčasťou obsahu ... obsažnejšej vety“. Možno to však povedať o vetách „L. Wittgenstein čítal L.N. Tolstoja“, „Jeden z najvýznamnejších filozofov 20. storočia čítal L.N. Tolstoja“, keď sú mysliteľné situácie, v ktorých L. Wittgenstein nie je jedným z najvýznamnejších filozofov 20. storočia? D. Kamhal sa v tejto súvislosti odvoláva na Šefránkovo chápanie obsažnosti, takže nemožno vylúčiť, že sa iba pokúšal doviest' ho ad absurdum, hoci pochybujem, že J. Šefránok mal na mysli obsažnosť v tomto zmysle. V chápaní obsažnosti výrazov D. Kamhal akoby váhal medzi popperovskou asertívnou silou a obsažnosťou v zmysle bohatstva obsahu daného výrazu, prikláňajúc sa viacej k druhému ponímaniu.³

Končím vyjadrením súhlasu s Kamhalovým konštatovaním, že pokušenie „považovať niektoré vety za presnejšie ako iné ... sa nás zmocňuje najčastejšie vtedy, keď porovnávanie vety navzájom medzi sebou“ ([4], 73). Nečudo, pretože vzťah byť presnejší je ireflexívny. Ved' aký zmysel by malo skúmanie, či daná veta je presnejšia ako ona sama, keď a priori vieme, že presnejšia nie je. Nemyslím si, že by sme sa mali vyhýbať porovnávaní výrazov z hľadiska ich presnosti, skôr naopak. Istú pozornosť by však bolo treba venovať aj explikácii predikátu „byť presnejším výrazom ako“, pretože aj keby bol ideál presného jazyka nedosiahnuteľný, jestvuje veľa výrazov, ktoré treba a možno spresňovať, resp. nahrádzať presnejšími. Proces spresňovania výrazov je neodmysliteľnou zlož-

kou rozvoja jazykového aparátu vedy a prejavuje sa aj vo vývine tej časti slovnej zásoby prirodzeného jazyka, ktorá sa uplatňuje vo sfére vedeckých aplikácií i každodenného života.

*Filozofický ústav SAV,
Klemensova 19, 813 64 Bratislava,
fax: 321 215, e-mail: postmast@fiu.savba.sk*

POZNÁMKY

- ¹ Táto otázka vznikla nepatrnou úpravou jedného Heglovho tvrdenia z jeho diela *Logika ako veda I*. Bratislava 1985, 228.
- ² Pojem hry sa v súčasnej filozofii skloňuje vo všetkých pádoch a naťahuje všetkými možnými smermi ako dobre poprežúvaná žuvačka, takže nie je ľahké určiť, čo je a čo nie je hra.
- ³ Obsažnosť v druhom zmysle by sa možno dala explikovať podobne ako Bolzanov obsah pojmu, teda ako *síhrn* pojmov vyjadrených jednoduchými zložkami uvažovaného výrazu. Nemyslím si však, že by taký pojem obsažnosti mal pre našu diskusiu o presnosti jazykových výrazov väčší význam.

LITERATÚRA

- [1] CMOREJ, P. (1970): Ideál a možnosti exaktnosti. *Filozofia* XXV, č. 1, 47-59.
- [2] CMOREJ, P. – ŠEFRÁNEK, J. (1966): Úsilie o exaktnú filozofiu. *Filozofia* XXII, č. 4, 395-409.
- [3] CMOREJ, P. (1995): Presnosť jazyka a obsah výrokov. *Organon F* 2, č. 3,
- [4] KAMHAL, D. (1995): Nepresnosti v diskusii o presnosti. *Organon F* 2, č. 1, 71-77.
- [5] Úsilie o exaktnú filozofiu. *Organon F* 1, 1994, č. 1, 43-78.
- [6] VICENÍK, J. (1994): Filozofia, veda, metodológia vied a exaktnosť. *Organon F* 1, č. 3, 238-249.